

І. К. Білодід

РОЛЬ РІДНОЇ МОВИ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ НАРОДУ

Надзвичайно важлива роль мови в житті й культурі народу усвідомлювалась багатьма прогресивними мислителями й громадськими діячами Росії і України ще минулого століття. Одним із найважливіших положень програми революційних демократів — М. Г. Чернишевського, Т. Г. Шевченка, М. О. Добролюбова та інших — було положення про освіту й культуру для всіх народів Росії їхньою рідною мовою.

Ідея нерозривного зв'язку рідної мови з розвитком народу була науково-методологічною основою спеціальних філологічних і методичних праць багатьох російських, українських, грузинських, білоруських, молдавських, казахських та інших учених, які обстоювали навчання рідною мовою і значення рідної мови для загального розвитку народу, його духовного, морального вдосконалення, насамперед — для його освіти.

Зокрема, видатні вітчизняні мовознавці глибоко розуміли роль національної літературної мови в розвитку освіти і культури народу. Для багатьох праць академіка О. О. Шахматова з історії не лише російської, а й української, білоруської та інших слов'янських мов характерне розуміння мови як невід'ємного і найважливішого компонента і фактора в розвитку культури народу, його наукові заповіді в цій галузі лишаються живими, дійовими і до наших днів.

Особливо великі заслуги в осмисленні навчання рідною мовою належать видатному російському педагогові К. Д. Ушинському. Не торкаючись методичної спадщини К. Д. Ушинського, звернімо увагу на те, що цьому багатогранному вченому притаманне глибоке розуміння рідної мови, рідного слова не лише як знаряддя спілкування, а й як засобу пізнання в широкому розумінні цього слова.

К. Д. Ушинський називав рідну мову “дивним педагогом”, який “навчає напрочуд легко, за якимсь недосяжно полегшеним методом”¹.

Ця багатогранна функція мови як фактора і засобу пізнання, як учителя змальована вченим з великою філософсько-лінгвістичною глибиною: “Будучи, таким чином, найповнішим і найпевнішим літописом усього духовного, багатовікового життя народу, мова в той же час є найбільшим народним наставником, який навчав народ тоді, коли не було ще ні книг, ні шкіл, і продовжує навчати його до кінця народної історії... Не умовних звуків тільки вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, а ¹ || ² п'є духовне життя й силу з рідної груді рідного слова. Воно пояснює їй природу, як не міг би пояснити її жоден природознавець, воно знайомить її з характером людей, що її оточують, з суспільством, серед якого вона живе, з його історією та його прагненнями, як не міг би ознайомити жоден історик; воно вводить її в народні вірування, в народну поезію, як не міг би ввести жоден естетик; воно, нарешті, дає такі логічні поняття й філософські погляди, яких, звичайно, не міг би дати дитині жоден філософ”².

К. Д. Ушинський, виходячи з наукових даних психології, знання психіки дитини, створив ряд праць і висунув ряд положень про методичну послідовність

у навчанні мови. Зокрема, він гостро висловлювався проти навчання іноземної мови раніше, ніж дитина зміцніє в своїй рідній мовній свідомості.

Ці ідеї К. Д. Ушинського, обстоювання ним викладання в школі рідною мовою знаходили гарячий відгук як серед педагогів, так і серед учених-мовознавців усіх народів Росії, передової зарубіжної педагогічної і мовознавчої думки.

О. О. Потебня в ряді своїх праць виступав за право народів на свою рідну мову в громадському житті й освіті, боровся за викладання в школі рідною мовою і за послідовність у формуванні мовної свідомості дитини. “Нитками рідної мови ми зв’язані з усіма іншими...”³, – писав видатний український учений-мовознавець і педагог П. Г. Житецький. Прогресивні ідеї в галузі навчання рідною мовою знаходимо в працях І. Франка, Лесі Українки, Панаса Мирного та ін. У статті Панаса Мирного «Рідна мова» підкреслюється, що мова – це “жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, дослід, почування”.

«Навчаючись з малих літ балакати, – пише Панас Мирний, – ми разом з тими словами, що доводиться їх запам’ятати, набуваємо і розуміння того, що ті слова визначають, – чи назву якої речі, чи думку про що-небудь. Тобто ми разом із словами набираємося і розуму, набуваємо чужих думок, навчаємося самі думати і от ті думки викладати словом»⁴.

Стаття Панаса Мирного, як і праці інших передових письменників і вчених у цій галузі, була спрямована проти царського гноблення національних мов народів Росії, зокрема української, на піднесення престижу цих мов як таких, що мають усі внутрішні можливості до всебічного розвитку у відповідних соціальних умовах.

Наукове обґрунтування значення рідної мови у всебічному розвитку людини, суспільства в цілому, ролі мови як знаряддя боротьби за соціальне і національне визволення трудящих усіх країн, пригноблених капіталізмом народів знаходимо в марксистсько-ленінському вченні, зокрема в працях В. І. Леніна з національного питання, в Програмі Комуністичної партії на всіх етапах її історії.

У працях В. І. Леніна високим пафосом звучить ідея народної самосвідомості, рівноправності мов усіх народів.

Розвиваючи марксистське вчення про мову, В. І. Ленін підкреслив значення мовного питання в боротьбі народів за своє соціальне і національне визволення, в їхньому всебічному розвитку. Боротьба українського народу проти царизму характеризується В. І. Леніним, зокрема, і як рух “до свободи і до рідної мови”⁵.

В. І. Ленін обстоював викладання в школі рідними мовами народів Росії, без обов’язкової загальнодержавної мови, бо всі мови є рівноправними в демократичній державі. ²||³

“Демократична держава, – писав В. І. Ленін, – безумовно повинна визнати повну свободу рідних мов... Шкільна політика у робітників усіх націй єдина: свобода рідної мови, демократична і світська школа”⁶.

Велика Жовтнева соціалістична революція, ленінська національна політика Комуністичної партії стали творчою силою, яка забезпечила розвиток і розквіт національних мов народів СРСР, зумовила величезну роль їх у багатогранному

державно-політичному, виробничо-економічному і духовному житті народів, зокрема в галузі освіти й культури.

Таким чином, розвиток національних мов і створення соціалістичної культури, радянської освіти, в ході якої мови народів відіграли величезну роль, були нерозривним, взаємозалежним єдиним процесом усього соціалістичного будівництва в СРСР.

Піднесення виробничої і громадської активності трудящих мас у такій багатонаціональній і багатомовній країні, як Радянський Союз, було неможливим без ліквідації неписьменності, що могло здійснитися лише через розгортання освіти національними мовами народів СРСР. Проте поряд із цією початковою роллю національних мов їх розвиток входив політичним компонентом у саме створення радянської соціалістичної державності союзних республік СРСР, що підносило їх престиж і значення як у соціалістичному будівництві в нашій країні, так і серед мов світу.

Складність роботи щодо ліквідації неписьменності в країні і розвитку багатьох національних мов народів СРСР пояснюється, крім інших причин, ще й тим, що національні меншості в Росії становили 57%, тоді як у країнах Західної Європи – 6%. Від царського ладу радянська держава дістала жакливу спадщину в цій галузі у вигляді суцільної неписьменності в більшості районів країни, з невисоким процентом охоплення освітою населення навіть у центральних районах. Населення таких районів Росії, як Північ, Сибір, Середня Азія майже повністю було неписьменним. Зокрема, серед киргизів неписьменних було 99,3%, узбеків – 98,4%, казахів – 97,9%; письменних балкарців – 0,9%, бурятів – 7,5%, кабардинців – 1,9%, карачаївців – 4,5%, черкесів – 2% і т. д.⁷ Десятки національностей і народностей взагалі не мали своєї писемності і літературної мови.

У центральних районах Росії і на Україні неписьменність населення за переписом 1897 р. досягала 76% (а серед жінок – 90%); в окремих губерніях України цей процент був ще вищим, наприклад: у Чернігівській губернії – 83,7%, Подільській – 89,7% і т. д.⁸

У ряді праць і виступів В. І. Леніна, в рішеннях партійних з'їздів підкреслюється, що серйозним важелем у подоланні культурно-освітнього відставання раніше гноблених народів є розвиток їхніх рідних мов і літератур.

Уряд СРСР і ЦК партії поряд із розвитком писемності безписемних або молодописемних мов раніше гноблених народів, вжили в загальнодержавному масштабі грандіозних заходів для ліквідації неписьменності й розвитку загальної освіти в країні. Уже в 20-х і 30-х роках близько 50 років раніше безписемних народів СРСР дістали свою писемність. З допомогою російських і місцевих учених-мовознавців були створені алфавіти, писемності багатьох національних мов, укладені підручники і навчальні посібники національними мовами, підготовлені національні ³ | ⁴ кадри педагогів і працівників у галузі культурного будівництва. Це само по собі є великим історичним подвигом радянської мовознавчої науки в розвитку культури та освіти народів СРСР.

Відповідно до декрету радянського уряду від 26 грудня 1919 р., підписаного В. І. Леніним, про обов'язкове навчання грамоти всього населення від 8 до 50 років Рада Народних Комісарів УРСР у травні 1921 р. видала декрет про ліквідацію неписьменності в республіці. До цієї роботи були залучені вчителі,

працівники культурно-освітніх установ, студенти, члени комсомолу, профактив, широка громадськість. У 1923 р. було створене товариство «Геть неписьменність!». До 10-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції навчанням грамоти було охоплено понад 2 млн. дорослих. Одночасно з цим бурхливо й широко зростала сітка загальноосвітньої школи. 30 липня 1924 р. уряд УРСР прийняв постанову про запровадження в республіці обов'язкового початкового навчання дітей 8-11 років і здійснення його протягом найближчих 6 років. До 1930 р. це завдання було виконане.

У серпні 1930 р. ЦК ВКП(б) і уряд Радянського Союзу прийняли постанову про загальне обов'язкове семирічне навчання в країні, в тому числі й на Україні, а в 1934 р. було прийнято постанову про типи шкіл в СРСР (початкова, неповна середня – семирічна та повна середня – десятирічна). З цього часу на Україні, як і в усіх республіках СРСР, інтенсивно розвивається середня школа в містах і селах. Поряд з цим розвивається професійно-технічна, середня спеціальна і вища освіта.

Таким чином, рідна мова стала могутнім засобом всебічного розвитку освіти, культури і всього громадського життя народів СРСР. Для кожного народу був забезпечений розвиток його рідної національної мови, а також культури й освіти рідною мовою. Одночасно зростав потяг народів Радянського Союзу до засвоєння російської мови як мови передової російської і світової культури, як до засобу братнього спілкування між народами багатонаціональної радянської сім'ї, як до важливого джерела знань.

Ролі рідної мови у розвитку освіти й культури народів, у формуванні гармонійно розвиненої людини – будівника соціалістичного суспільства багато уваги приділяли радянська педагогічна і філологічна науки.

Увага вчених-мовознавців, педагогів і психологів до рідної мови як засобу і фактора розвитку освіти й культури, розвитку суспільства в цілому зумовлювалася розумінням того, що для носія певної національної мови саме рідна мова насамперед відкриває скарбниці історії, досвіду, досягнень духовного розвитку; понятійна система, ідіоматика рідної мови відкриваються дитині, її мовній свідомості в процесі природного пізнання світу; разом із мовою формується свідомість людини. Подальший розвиток особистості, її інтелекту, свідомості, психології, розширення комплексу знань, досвіду, вміння – все це, складне і безперервне збагачення особи, “пишеться” уже на основі, виробленій і зміцненій рідною мовою.

Наукові висновки мовознавства про значення рідної мови в розвитку людини, її свідомості, її мозку як органу розумової діяльності знаходять відгуки, підтримку або відповідності в ряді інших галузей науки. Так, дослідник вищих психічних функцій людини А. Р. Лурія пише: “Один із зовнішніх знаків, що замінюють прямі форми пристосуванні до зовнішнього світу новими, опосередкованими формами психічної діяльності, дістав особливе значення і став предметом спеціальних досліджень. Це система мови, що склалася в процесі тисячолітнього історичного розвитку. Саме мова (і мовлення, що використовує її) служить не лише засобом спілкування, але й дає можливість зберігати й передавати досвід поколінь. Мова дає можливість абстрагувати істотні ознаки ⁴ | ⁵ узагальнювати їх, формуючи категоріальне ставлення до дійсності й визначаючи практично всі сторони свідомої діяльності. Під впливом мови, яка служить основою другої сигнальної системи, докорінно змінюється сприйняття, формуються нові види пам'яті, створюються нові форми мислення, які забезпечують співвідношення системи

зворотного зв'язку. Мова — спочатку зовнішня, а потім внутрішня — стає однією з найважливіших основ регуляції поведінки”⁹.

Слід відзначити, що цей психологічний аспект аналізу формування мовної свідомості і навчання мови не завжди враховується в процесі так званого програмованого навчання, навчання із застосуванням різного технічного обладнання, навчання під час природного сну і т. ін.

Лишається непорушним те положення, що в процесі навчання ніщо не може замінити природну мову в усій повноті її ролі в цій справі. Програмоване навчання, застосування технічних засобів, як і всякої наочності, є лише допоміжним засобом навчання. Можна вдосконалювати мову навчання, але не можна ні скорочувати обсягу її функцій, ні зменшувати її ролі як фактора, що формує свідомість людини, розвиває її мозок як орган мислення. Очевидно, мозок для свого розвитку потребує природного наповнення словесними асоціаціями, мовними формулами, що перетворюються в різні види пам'яті як однієї з найвищих психічних функцій людини.

І в цьому процесі з особливою силою підкреслюється значення рідної мови.

“Ми розчленовуємо природу в напрямі, підказаному нашою рідною мовою, — пише Б. Л. Уорф. — Ми виділяємо в світі явищ ті або інші категорії і типи зовсім не тому, що вони (ці категорії і типи) самоочевидні; навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який мусить бути організований нашою свідомістю, а це значить в основному — мовною системою, що зберігається в нашій свідомості”¹⁰.

Немає сумніву, що цей “потік вражень” організується світоглядом людини, її громадським досвідом, практикою, але в цьому процесі величезна роль належить мові, насамперед рідній мові.

Значення рідної мови в процесі формування знакових систем підкреслюють також представники семіотики. “...Співвідношення мовного знака з ідеальним образом у процесі вивчення нової мови, — пише Л. А. Абрамян, — здійснюється трохи інакше, ніж при користуванні рідною: в першому випадку це співвідношення має, так би мовити, більш “зовнішній” характер, бо вже до моменту нового співвідношення зміст мислення був “внутрішньо” співвіднесений з системою знаків рідної мови”¹¹.

Протягом усієї історії розвитку радянської культури, радянської освіти партія і уряд державними й широкими громадськими засобами підтримували й зміцнювали незамінну роль рідної мови в розвитку соціалістичного суспільства.

Серед успіхів, з якими наше радянське соціалістичне суспільство приходить до славного ювілею 50-річчя Жовтня, першорядне значення, як підкреслює «Правда», мають “успіхи нашої науки і розквіт культури соціалістичних націй”¹², а також те, що “всі народи Радянського Союзу мають школу рідною мовою”¹³.

⁵ | ⁶

Ці успіхи в розвитку соціалістичних культур і мов народів СРСР і величезна роль рідних мов у розвитку освіти й культури підтверджуються багатьма яскравими прикладами. Першим із них є те, що Радянський Союз, з усіма його республіками, є не тільки країною суцільної письменності, а й країною обов'язкової восьмирічної освіти, широкорозвинутої сітки середньої загальної і спеціальної,

профтехнічної, вищої освіти. Рішеннями XXIII з'їзду КПРС країна ставить своїм завданням у цій п'ятирічці, до 1970 р., здійснити в основному загальну середню освіту. Такий величний підсумок соціалістичного шляху розвитку культури і освіти народів СРСР їх рідними мовами і за допомогою цих мов.

Наведімо кілька прикладів для ілюстрації викладених вище положень. У Радянському Союзі, як відомо, книги видаються 89 мовами народів СРСР. Наймолодшою писемністю в нашій країні є писемність гагаузів, що існує з 1957 р. Крім алфавіту і підручника, в недалекому майбутньому, очевидно, з'являться і книги цією мовою.

Як відомо, киргизький народ до революції не мав своєї писемності. І ось від стану неписьменності цей народ в умовах соціалістичного розвитку зробив крок до того рівня культури, коли його країна також стала не тільки країною суцільної письменності, а й підготовленою до того, щоб у нинішній п'ятирічці завершити в основному загальну середню освіту. З розрахунку на 10 тисяч жителів у Киргизії припадає 122 студенти вузів – таких показників не має більшість європейських країн. Рідною мовою киргизи читають праці Маркса, Енгельса, Леніна, твори класичної російської і світової літератури, мають розвинуту літературу своєю рідною мовою, багатостильову літературну мову¹⁴. У Таджикиській РСР до революції було 10 шкіл, 13 учителів. Зараз у цій республіці суцільної письменності на 10 тис. населення лише у вищих навчальних закладах студентів більше в 10 разів, ніж в Ірані, в 7 разів – порівняно з Пакистаном, у 2,6 раза – з Італією, вдвоє – з Францією.

На Україні – у відповідних кількостях населення – студентів більше в 1,8 раза, ніж у Японії, в 2,3 раза, ніж у Франції, в 2,9 раза, ніж в Англії, в 3,3 раза, ніж у Федеративній Республіці Німеччини. До революції на території України було 19 вищих навчальних закладів; нині – 132 вузи різних спеціальностей, з них 8 університетів. Крім шкіл українською мовою (82-83% з 40 тис. загальноосвітніх шкіл), у нас працюють також школи з викладанням російською, угорською, молдавською, польською мовами, забезпечуючи право населення навчати дітей у школі рідною мовою.

Яскравим прикладом є також книговидання рідними мовами народів СРСР. У 1913 р. у Казахстані, наприклад, було випущено всього 13 назв книг; у 1917 р. в Узбекистані – 9 назв незначним тиражем; у Киргизії і Таджикистані книги взагалі не видавались.

У 1964 р. узбецькою мовою видано 874 книги тиражем 15 млн. прим.; казахською мовою – 507 книг тиражем 7,7 млн.; киргизькою – 510 книг тиражем понад 2,7 млн. прим.; таджицькою мовою 380 книг тиражем понад 4,1 млн. прим.; туркменською мовою 339 книг тиражем більш як 2,8 млн. прим. У цих республіках також видається багато журналів і газет рідними мовами.

У 1913 р. загальний книжковий фонд усіх бібліотек царської Росії становив 9,4 млн. прим. книг і журналів, а в 1964 р. лише в бібліотеках Білоруської РСР він досяг 39,6 млн. прим., в Узбецькій РСР – 19,7 млн. прим., у Казахській РСР – 34,7 млн. прим., в Азербайджанській – 17,7 млн., у Латвійській РСР – 12,9 млн., у Вірменській – 8,4 млн. прим.¹⁵. ⁶ | ⁷

Якщо додати до всього цього величезну сітку культурно-освітніх установ типу клубів, палаців культури, філармоній, музеїв, театрів тощо, величезну сітку радіомовлення, кіно, телебачення і т. д., можна з повною підставою говорити про

фундаментальну базу для функціонування національних літературних мов. У досягненні багатогранного і високого рівня соціалістичної багатонаціональної і єдиної культури народів СРСР важливу роль відігравали рідні мови цих народів, – і в цьому їх неминуще історичне значення, в цьому немеркнуча велич ленінської національної політики КПРС, що покликала їх до життя, надала їм нових суспільних, естетичних, побутових функцій.

Програмним положенням Комуністичної партії і в період розгорнутого будівництва комунізму є розвиток національних мов і водночас дальше зближення соціалістичних націй і їхніх культур. У цих умовах національні мови, як уже підкреслювалося, взаємодіють і взаємозбагачуються, виробляють ряд рис інтернаціональної мовної спільності, що відомі з давніх часів у світовому мовному розвитку і набувають нових рис у нинішній період історії, – проте національні мови не зливаються, а широко розгортають свої внутрішні можливості, свою національну своєрідність і свої барви.

Посилення в наш час ролі міжнаціональних і міжнародних мов не означає знецінення рідних національних мов. Через національні мови яскраво розкриваються ті духовні цінності, які кожен народ вносить у загальнолюдський розвиток. Рідні національні мови не вичерпують себе як засіб масової активізації народу, творчої активізації окремої особи в процесі будівництва комунізму. Відбувається гармонійна взаємодія і взаємопоєднання функцій національних мов і мов міжнаціонального спілкування, міжнародної дії. Цей процес є однією з найважливіших закономірностей сучасного світового мовного розвитку. Рідна мова лишається важливим засобом і фактором розвитку освіти і культури народу. Це положення відбите як у рішеннях нашої партії і уряду, так і в багатьох наукових розробках нашого багатонаціонального мовознавства.

Завдання мовознавчої науки, методики викладання, педагогіки й психології взагалі, а в широкому плані – всієї соціології є виховання поваги до рідних національних мов, глибокого розуміння їх ролі в розвитку особи і суспільства в цілому, виховання поваги до мови міжнаціонального спілкування – російської мови як могутнього засобу зв'язку і єднання в соціалістичному багатонаціональному суспільстві.

Не можна не визнати ґрунтовності твердження літературознавця Г. Ломідзе, який пише: “Тільки соціалістичний інтернаціоналізм дає вірний напрям національному почуттю, національній самосвідомості. Національне не є перешкодою для проникнення в психологічний і естетичний світ інших народів, для освоєння кращих сторін світової культури. Широта інтересів зовсім не означає, що людина повинна відмовитися від традицій, звичаїв, характеру свого народу і за рахунок цього зречення стати нібито більш досконалою особистістю”¹⁶.

Таким чином, знання мови міжнаціонального спілкування, мов міжнародної дії, багатьох іноземних мов не може і не повинне послабляти увагу до вивчення, знання рідної національної мови, призводити до зменшення її престижу та її ролі як засобу розвитку освіти і культури.

Разом з тим, вивчення досягнень у розвитку культур і мов соціалістичних націй СРСР, а також усіх народів світу є однією з благородних рис і традицій радянської науки. Любов до своєї рідної національної мови не може обмежити прагнення до вивчення мови міжнаціонального спілкування і мов інших народів, не повинна приводити до замкненості⁷ | |⁹ в розвитку мови, культивування в ній рис архаїки під виглядом начебто збереження національного “духу”.

Сила мови, її стилів, її естетики саме й полягає в тому, що вона безперервно оновлюється, взаємозбагачується в контактах з іншими мовами, активно сприймає і вбирає весь дух, усю “філософію” епохи, прогрес у науці, техніці, побуті – все те нове, що приносить широкий розвиток комуністичного будівництва; сила її в здатності вдосконалювати свої засоби вираження і свою структуру. Сила ж науки про мову, насамперед соціологічної лінгвістики, – в її здатності, готовності глибоко узагальнювати ці процеси, що породжуються словотворчим генієм народу, і своїми рекомендаціями і розробками шліфувати мову народу, сприяти її удосконаленню як знаряддя і фактора суспільного розвитку.

Роль науки, художньої літератури, радіо, кіно, телебачення в удосконаленні літературної мови, як і у вихованні любові й поваги до рідної мови і мови міжнародного спілкування нині дедалі більше зростає у зв’язку з розширенням і поглибленням функцій літературного мовлення в усіх сферах державно-політичного, виробничого, культурного життя народу, у зв’язку з тим, що багатства літературної мови стали доступними для широких мас. У вихованні любові й поваги до рідних національних мов, розуміння їхніх функцій особливо важлива роль належить насамперед сім’ї, школі, вчителю, вихователю. Не всяка сім’я, внаслідок різних причин, може досконало виконувати цю функцію, – і це покладає на школу особливо відповідальні завдання виховати уміння володіти мовою як знаряддям своєї життєдіяльності, знаряддям, важливим і необхідним в усіх сферах праці. Не виробивши в учнів цих знань, підкреслював А. В. Луначарський, школа випускає їх обеззброєними перед оточенням, перед складними завданнями на життєвому шляху.

Саме школа, викладачі словесності повинні виховати в учнів необхідні навички лінгвістичної спеціалізації, тобто розуміння того, що для кожного типу думки існують і відповідні форми мовлення, а це значить – навчити соціально й естетично цілеспрямовано користуватися мовою.

У цій справі велику роль відіграє вся інтелігенція, але особливо – вчителі, письменники – майстри художнього слова, учені-мовознавці.

Отже, розвиток освіти і культури на сучасному етапі комуністичного будівництва підноситься на вищий рівень, що ставить і нові завдання в розвитку і вдосконаленні мови.

Завершення культурної революції в СРСР передбачає, як одне з головних завдань, запровадження в цій п’ятирічці, до 1970 р., загальнообов’язкової середньої освіти. Це великий подвиг радянської держави, Комуністичної партії, всього народу. Дальше піднесення в розвитку науки і техніки, в державно-політичному будівництві, духовному розвитку комуністичного суспільства, подолання істотних відмінностей між умовами життя міста й села, між працею розумовою і фізичною, здійснюване не лише в плані економічному, соціальному, а й у культурно-побутовому, тобто в плані завершення культурної революції, зумовлює ще ширшу участь народних мас у комуністичному будівництві. Велика роль у всіх цих процесах належить рідним національним мовам і мові міжнародного, міжнародного спілкування народів, контактам між народами і їхніми мовами, розширення і посилення яких є закономірністю і прикметою сучасного суспільного розвитку.

Почесним і відповідальним обов'язком мовознавчої науки, методики навчання мови, всієї громадськості, що створює правильну, культурну мовну атмосферу, є гідне розв'язання цих великих завдань.

Примітка до с. 1:

¹ К. Д. Ушинський, Твори, т. I, К., вид-во «Радянська школа», 1954, стор. 271.

Примітки до с. 2:

² Там же, стор. 270.

³ П. Житецкий, Диалог Платона «Кратил», ЖМНП, 1890, декабрь, часть ССІ.

⁴ Панас Мирний, Твори, т. 5, К., 1955, стор. 314.

⁵ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 113.

Примітки до с. 3:

⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 200-201.

⁷ Див. М. Ким, Коммунистическая партия – организатор культурной революции в СССР, М., 1955, стор. 30. И. В. Баранников, Просвещение национальностей, в кн.: «В. И. Ленин и проблемы народного образования», М., 1961.

⁸ Див. кн.: Загальне навчання в УРСР, ч. I, 1926, стор. 3.

Примітки до с. 5:

⁹ А. Р. Лурья, Теория развития высших психических функций; журн. «Вопросы философии», 1966, №7, стор. 76-77.

¹⁰ Бенджамен Л. Уорф, Наука и языкознание. Цит. за книгою «Новое в лингвистике», вип. 1, М., 1960, стор. 174.

¹¹ Л. А. Абрамян, Основные понятия семиотики, журн. «Вопросы философии», 1960, №10, стор. 60.

¹² «Правда», 24.XI 1966 (передова – «Патриотическое воспитание»).

¹³ «Радянська Україна», 19.XI 1966 («Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи»).

Примітки до с. 6:

¹⁴ Див. Т. Усубалиев, Интернационализм – источник нашего развития, «Коммунист», 1966, №15, стор. 16,19-21 та ін.

¹⁵ Дані із статті: Н. Джандильдин, Единая многонациональная культура, «Коммунист», 1966, №5, стор. 65.

Примітка до с. 7:

¹⁶ Г. Ломидзе, Интернациональное и национальное в советской литературе, «Коммунист», 1966, №17, стор. 75.

Джерело: Українська мова і література в школі. – 1967. – №6. – С. 1-8.